

ցուցահանդէսին մէջ կը տրուի ոսկի միտաշ մը Սուլթանին համար, տանկաստանցի շե-
րամարաններէն եօթն՝ միտաշներ կ'ընդունին
(որոց երկուքն արծաթե և հինգն պղնձեայ
էին), և չորսն պատուոյ յի ստակութեան կ'ար-
ժանանան. իսկ Իրիկոյէ կ'է. կ'ընդունի Սէն
Մօրիսի և Լազարի ասպետի աստիճանն և
շքաւորանի (սեպտ. 9) :

Աղաթոն Էֆ. ցուցահանդէսի վախճանէն
վերջ անդ մնաց ժամանակ մը, սեղանի վրայ
կրադործութիւնն և վաճառականութիւնն ու-
սումնասիրելու համար. անտի քարիվէն անց-
նելով՝ դարձաւ ի Է. Պոլիս :

Գրիգոր Էֆ. Թիւրքի ազգային ցուցահան-
դէսի մասին սեղեկագիր մի մատուցած է եր-
կրադործութեան, վաճառականութեան և հա-
տարակց շինութեանց նախաբարութեան, որոյ
ֆրանսերէն օրինակն կայ իւր թուղթերուն
մէջ :

Գ. Աղաթոն Էֆ. Էւրոպայէ վերադարձին՝
վաճառականական հաշուակալութեան ժողո-
ւոյն անդամ կը կարգուի :

1859ի յունիս Կին Թիւրքնի երկրագոր-
ծական ակադեմիոյ թղթակից անդամ կ'ըն-
տրուի՝ իւր շերամարտական ծառայութեանց
համար :

1860ին Միսթիմիոյի աստիճան կը տը-
րուի Աղաթոն Էֆէն, և ելեմտից նախա-
բարութեան բարձրագոյն դիւանին (տիվանը
մոսնաւսէպար) անդամ կ'ընտրուի : Նոյն տար-
ւոյն վերջերն թղթագրամաց բարձման հա-
մար Օսմ. կայսերական կառավարութիւնն
պէտք ունենալով մի փոխառութիւն ընել՝
Անգլիոյ դիմեց. որ առաջարկեց տեսնող նախ
զանձուց վիճակն ու տնտրականին : Ֆրանսա
և Ալի փաշաներն Աղաթոն Էֆէ կը յանձ-
նեն կանոնաւոր տնտրանքու պատրաստու-
թեամբ քանձուց վիճակն ներկայացնելու գործն :

Նենայ, զոր հաղորդած է առ իւր եղբայրն զբաժ-
յուլին 8 թուական նամակաւն :

1. Այս անգամ քարիվ զտնուած ատեն Ուր-
մաղարաց մեծ ընկերութեան մէջ կը մտնէ, և փա-
րեւան « La clémence d'amitié », անուն օթեա-
կին կ'անդամակցի :

Աղաթոն Էֆ. ամիսէ մը կը յաջողի պահան-
ջեայ տոմարներն պատրաստել : Անգլիոյ կա-
ռավարութեան կողմանէ զանձային վիճակն
քննելու եկող պաշտօնէականներն՝ սքանչալմամբ
կը տեղեկագրեն իրենց պետութեան, Թուր-
քիոյ տոմարակալական օրինաւորութեան և
տոմարապետի (Աղաթոն Էֆէ) հմտութեան
մասին : Անգլիոյ թագուհին մի ոսկի ժամա-
ցոյց նուր կը դրիկ Գրիգոր Աղաթոնի (1862
փետ. 22), և Օսմանեան կառավարութիւնն
Ուլաի սանիի աստիճանն կը շնորհէ նմա :

Գր. Աղաթոն 1862ին Տար իւլ ֆիեուե
թղթագրամաց բարձման հաշուակալութեան
սենեկին տնօրէն կ'անուանի : 1863 յունիս
5ին Միսթիմիոյ երրորդ աստիճանի շքաւ-
շանն կը տրուի իրեն :

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲԱՐԵՂԱՄ ՄԸ

Շարայարեղի

Հ Ա Յ Կ Ա Կ Ա Ն Ք

(Շար. տիւս էջ 398. 1898)

Ժ

Պ Ր Ո Յ. Հիւբըման իր հայերէն քերա-
կանութեան մէջ (Ա. էջ 438) մեր դպար
բառը կը համեմատէ յն. Փալերօճ՝ թարմ,
ուսեղ, ծալլօճ՝ ծիւղ, տերեւ, ծալօճ՝ ըն-
ձիւղ, ծիւ բառերուն հետ. հայ ձեւը կը գնէ
իւր դաշար՝ որու հետ կը համեմատէ արդար-
առանց սակայն դնելու հնդեւրոպական ար-
մատը՝ որով այս բառերը բղխած են : Այս
այ անշուշտ նոյն հնդիւսական խոհեմութեան
և շրջակայեցութեան պատճառաւ է միայն.
որովհետեւ հայերէն դաշ- և յուն. ծալ- կա-
րող են զայ հաւասարապէս նիս. *dhal-,
ինչպէս և *dhj- ձեւէ մը : Թալօրդը պիտի
ցուցնէ թէ ասոնցմէ ընտրելի է *dhj-՝ որու
հետ պէտք է կապել նաեւ մի քանի ուրիշ
հայ բառեր :

Վրացերէն լեզուն ունի մըշտոն ևն մը՝ որ կը նշանակէ խոտ, դալարիք. կ'ենթադրեմ թէ այս բառը Հայերէնէ փոխառութիւն մըն է, նախատառ մը լինելով վրացերէնի սովորական յաւելումը. ինչպէս մգոսանի՝ գոսան, Ուստի Հայերէնի մէջ պէտք է փնտռել դեղ կամ դեղ (սեռ. դեղոյ, դեղոյ) բառ մը՝ որ նշանակէ խոտ, դալարիք:

Եւ արդարեւ մեր մատենագրութեան աւանդական գրուածներուն մէջ կը գտնենք դեղ՝ գործածուած այս նշանակութեամբ, թէեւ ոչ առանձին, այլ միշտ դալար բառին հետ. Հայկ. Բ. Գ. կը յիշէ երկու օրինակ. « և մի ելցէ ի վերայ նորա ամենայն դեղ դալար. Օր. ԻԹ. 23 ». — « և խոտ նորա նուազեցէ, և դեղ դալար անդ մի գտցի. Ես. Ժ. 6 »:

Կարելի էր դեռ աւելի շատցնել այս օրինակներուն թիւը. բայց վերոյիշեալները բաւական պայծառ կը ցուցնեն թէ դեղ դալար = խոտ՝ բնիկ և մաքուր Հայերէն ևն է:

Մեր այս երկու արմատները (դեղ և դալար) միանալով յոյնին հետ, երեւան կը հասնեն նիւ. *dhel- արմատը՝ որ պիտի ունենար *dhel-, *dhol-, *dhj- ձեւերը (e կարգ). առաջինը կանոնաւորապէս կու տայ Հայ. դեղ, իսկ վերջինը՝ Հայ. դալար, յն. θάλασς = Թάλα-γοςին. իսկ *dhol- ձեւը ներկայացուցիչ չունի:

Վրացերէն մըշտոն բառին ո վերջաւորութիւնը ներկայացուցիչ Հայերէն ո բունին, ցոյց կու տայ թէ բառը փոխ առնուած է այն ժամանակ, երբ Հայ լեզուն դեռ իր բունները չէր կորսնցուցած. հետեւաբար նաեւ խոտ նշանակութիւնն այս ժամանակէն է: Ասկէ կը հետեւի թէ դեղ = դարման երկրորդական է և կը բղիթի նախնական խոտ նշանակութիւնէն փոխաբերաբար: Այսպէս է նաեւ գերմ. kraut՝ որ կը նշանակէ բուն խոտ, բայց նաեւ դեղ, դարման. վրացերէն ժամայի (Հայ. ժամը?)՝ դեղ, թոյն, թունաւոր խոտ: Այս ենթադրութեան համաձայն կու գայ նաեւ այն իրողութիւնը որ Ե վարէն վերջ դեղ խոտ նշանակութեամբ չէ գործածուած, բայց դեղ = դարման ինչպէս Ե վարէն, նոյնպէս և մինչեւ այսօր սովորական է:

Նոյն այս դեղ արմատէն է նաեւ դեղիւն.

նշանակութեան տարբերութեան համար պէտք է համեմատել դալար՝ կանաչեղէն, խոտ և դաղնի՝ դեղնացաւ՝ որ յայտնապէս նոյն դալարմատէն է. հմմտ. թրք. սարք՝ դեղին և սարքըք՝ դեղնացաւ. նմանապէս վրացերէն ժամայի՝ որ վերք յիշուած նշանակութիւն, ներքին գուրտ կը նշանակէ նաեւ ներքի:

Առնց կցել պէտք է նաեւ դեղը՝ դեղին (եթէ չէ գրչագրի սխալ), և դեղնակ՝ դեղին, դեղնորակ: Վերջինս՝ իբր դեղնակ, կ'ենթադրէր դեղէն երկրորդական արմատական մը՝ զոր կը գտնենք ծանօթ պտուղին համար գործածուած: Բոտ այսմ դեղնակ նախնաբար կը նշանակէ դեղին. որու հետ համեմատել պրս. زلفه արմատէն, բայց կը գործածուի դեղնակ բառի համար. նոյնպէս زلفه արմատէն՝ դեղնակ՝ որ ստուգաբանօրէն կը նշանակէ դեղին սալոր:

ԺԱ

Ասկէ առաջ (Հայկականք Բ. տես Բ-ը. հտ. Ե, էջ 169) բացուած էր թէ հոս բառին գործածութեան թուականը ծանօթ չէր ինչ: Հայերէն բարբառներու ուսումնասիրութեան համար կազմելով Մխիթար Հեթանոսի Զեւմանց մխիթարութեան բառարանն ու քերականութիւնը, կը նկատեմ թէ սոյն հոս բառը անգամ մը միայն գործածուած է այս տեղ. Գլ. ԻԵ, էջ 63. « Ապա թէ իւր էութիւնն աւերի, նա հերձէ զերակսն, և ի յանգամ մին վաթի, հոս և շարաս ընծայի իւրմէն »:

Ուստի և 1184 թուականը՝ որ գրքին գրութեան տարին է, պէտք է դնել հոս բառին իբրեւ վերջին սահմանը:

ԺԲ

Պատեհ առիթ կը համարեմ նաեւ մեր բանասերներու ուշադրութիւնը հրաւիրել հետեւեալ կէտին վրայ:

Մխիթար Հեթանոսի Գլ. Ի. տեստատեհու չերման ստածման և բժշկութեան վրայ երկար բարակ խօսելէ, անոր պատճառով գլխաւ գրառան ժեփեյիք տալէ վերջ՝ կ'ըսէ. « և քնա-

կան սաստային ստատոսմն ոճով ի քառասներորդ երկրորդ գրոշին ցտանեն, ամենովտ օգտն մեծ թիրեանքն, և միբոխտունն, մաւնաանդ ի ձմեւնառարքն, օգտն թէ Աստուած կամի»։ Հոս կը վերջանայ Խ. զուգիւր։

Արդ՝ բանալով իմ զուգիւր կը գտնենք «Պատմադրիան և նախագիտութիւնն վասն հինգօրեայ և վեցօրեայ շերմեռոյն»։ այս վերնագիրը համաձայն չէ մեր փնտռածին, ոչ ալ նոյն զլխուն երկարութիւնը (ընդ աւելնր 10)՝ համեմատ վերը խոստացուած ոճով ստածման։ Ասոր հակառակ զուգիւր և Ա. Պատմադրիան նախագիտութիւնն վասն բնաւ կան սաստային շերման և իւր ստածմանն» բոլորովին համապատասխան է խոստացուածին թէ՛ իր նիւթով և թէ իր մանրամասնութեամբ (5 էջ)։ Յայտնի կը տեսնուի թէ Խ և ԽԱ զուգիւրուն մէջտեղ զուգիւր մը պակաս է, և հետեւաբար ԽԱ զլխէն սկսեալ մինչեւ վերջ՝ գլխակարգութիւնն ալ յետմաբար յարմարցուած. առանց աոր, նոյնպէս եթէ աւարկուի թէ խոստացեալ «բառասներորդ երկրորդ»ը «բառասներորդ առաջին» պէտք է կարգաւ, նշանակութիւն չի կրնար ունենալ Հերացոյն խոստումը Խ զլխոյն վերջը. որովհետեւ եթէ հեղինակը այս զլխէն առմիջապէս ետք խոստացած նիւթին պիտի տնցնէր, պէտք չուներ այս ձեւով խոստում մը դնելու, այլ ուղղակի ըսել թէ ահա կ'անցնիմ այս նիւթին, ինչպէս կ'ընէ սերի տեղ. հմտ. զուգիւր Ե-ի վերջը «գերբ որ զկնի այսոր յիշել կամիմը զամէն մէկ ուրիշ ուրիշ օգնականութեամբն Աստուծոյ»։

ԺԳ

Բաւաւիւր յարգելի ընթերցողները ծանօթ են բաղաձայններու անկման և փոփոխութեան այն գեղեցիկ օրէնքին՝ որ Ալլանթիզի բարբառին ճննութեան՝ մէջ յիշուած էր։ Պէտք չէ համարել թէ սոյն օրէնքը այս բարբառին յատուկ է. արդի ուրիշ բարբառներ, ինչպէս

և մեր Ե դարու լեզուն ունին մի քանի օրինակներ՝ որոնք այս կանոնին ենթակայ են եղած։ Այս օրինակներն են կասկածիլ — *կաժկածիլ (Մէյլէ), կոշկոճիլ — *կոճկոճիլ, սիրեցես, և այլն — *սիրեցցես, հմտ. սիրեցից. կսկոճ — *կոճոճ. կսկիժ. կզկնձուր — *կնձկնձուր, և այլն — Պոյսաւայ լեզուին մէջ կոճակ և կոժկել. տաճիկ և տաժկնաւ. անցած և ասելի. կզկալ — կրժկալ, և այլն. յիշենք մասնաւորապէս վարպետ, փիւ. *վարպետ, կազմուած վարպետ բառն ալ ի անկումով. և Աւստ, փիւ. Աստուած։

Աւստնէկի բարբառը նոյն օրէնքը հասցուցեր է իր վերջին կատարելութեան։

ԺԴ

Յայտնի է թէ հայերէն ամիս բառին ա նախատար զուտ հայկական յաւելումը մըն է. հնդեւրոպական բոլոր լեզուները՝ առանց բացառութեան ունին միայն ա. ինչպէս Մնս. մնս, Զնդ. մնա, Պոս. մնա, Յն. միւ, Յո. նիական չէզ, Լատ. mēnsis, Գոթ. mēnōths, և այլն, և այլն, (Հիւրշման, էջ 417)։

Կը կարծեմ թէ հնագոյն հայերէն *միս իր ա յաւելումը կը պարտի հայ. ամս տարի բառին. ըստ այսմ ամիս ժողովրդական ստուգաբանութեան կամ պարզ նմանողութեան մը (analogie) արգիւնք է յետնաբար։

ՀՐԱՅԵԱՅ Թ. ԱՃԱՌԵԱՆ

Ստրասբուրգ, 28 Յունիս 1898.

